

DISKUSSIONSINLÄGG

OM »TROR»-SATSER

I en av uppsatserna i sin bok *Tro, erfarenhet, verklighet* diskuterar prof. Harald Eklund något som han kallar för »trossatsers logik».¹ Vi skall här ta upp några av de frågor han berör.

1. *Termen »tror»-sats*. Med termen »tror»-sats avser vi sådana satser som »Jag tror att det regnar», »Han tror att det regnar», »Jag trodde att det regnade», »Araberna trodde förr att malaria sprids genom moskitens bitt», »Lillan tror på storken», »Pettersson tror på Ingemar Johansson» men också sådana satser som »Jag tror på Gud» och »Hon har trott på Gud». Vi skall koncentrera oss på den typ av »tror»-satser som börjar med »Jag tror att» eller »Jag tror på». Det tycks vara just denna typ Eklund åsyftar med termen »trossats». Att tala om »trossats» i detta sammanhang är emellertid missvisande; »trossats» betyder ju vanligen något helt annat. (Eklund råkar själv på villovägar genom sin olyckliga terminologi; se t. ex. s. 173-4, där han börjar med att tala om satser av typen »jag tror att (på) . . .» och sedan glider över till att yttra sig om »religionernas sakpåståenden», som ju vanligen inte inleds av någon »tror»-fras.)

2. *Om »tro att»-konstruktionen*. Betraktar man de exempel på »tror»-satser vi nyss gav, finner man att två grammatiska konstruktioner använts: »tro att» och »tro på». Vi skall först diskutera »tro att»-konstruktionen och sedan »tro på»-konstruktionen.

Det är absurt att säga »Svamparna är giftiga, men jag tror inte att de är det»,

¹ H. Eklund, *Tro, erfarenhet, verklighet* (1956), s. 165 ff. Engelsk version i *Theoria*, Vol. XXII, Part II, 1956, s. 75 ff., under titeln *On the Logic of Creeds*.

»Jag tror att hästen är svart, men det är den inte» o. d. Varför är det absurt? Den frågan har dryftats rätt flitigt i engelskspråkig filosofi med inlägg av bl. a. G. E. Moore, A. M. Mac Iver, A. Duncan-Jones och M. Black (jfr kap. 4 i uppsatssamlingen *Philosophy and Analysis* (1954), ed. M. MacDonald). Moore tycks ha varit den som öppnade diskussionen, och det är också till honom Wittgenstein hänvisar i sina långt ifrån klara anmärkningar i *Philosophical Investigations* (1953), s. 190-2, som bildar utgångspunkten för Eklunds uppsats. Frågan är intressant för sin egen skull, men den har inte stor betydelse för de religiösa användningarna av »tror»-satser, varför vi skall behandla den ganska kortfattat.

Det har ofta framhållits att när någon påstår något, så har man rätt att dra slutsatsen att talaren vet eller åtminstone tror att det han påstår är sant. Detta förhållande beskrivs ibland så att det finns ett »implicerat sanningskrav» från avsändarens sida,² ibland så att avsändaren »sammanhangsimplicerar» att han vet eller tror det han påstår³ eller att han »signifierar att han inte betvivlar det han säger».⁴

Det har också påpekats att det är en tautologi att en talare tror eller vet det som han påstår.⁵ Det är en tautologi, men därmed är inte sagt att det är ointressant.

² J. O. Urmson, *Parenthetical Verbs, Essays in Conceptual Analysis* (1956), ed. A. Flew, s. 196-7.

³ P. H. Nowell-Smith, *Ethics* (1954), s. 80 ff.

⁴ M. Black, *Saying and Disbelieving, Philosophy and Analysis* (1954), ed. M. MacDonald, s. 117.

⁵ P. F. Strawson, *A Reply to Mr. Sellars, Philosophical Review*, Vol. LXIII (1954), p. 224.

Pöängen med att peka på denna tautologi är att man på så vis får reda på något viktigt om vad det innebär att påstå något. Det är med andra ord en (partiell) analys av vad vi menar med »påstå» att säga att när någon påstår något, så tror (eller vet) han att det han påstår är sant. (Detta gäller »påstå» i betydelsen »uppriktigt påstå». Ibland används »påstå» i en vidare mening, som emellertid kan analyseras i termer av »uppriktigt påstå».)⁶

Om någon (uppriktigt) påstår att svamparna är giftiga, tror han därför också att svamparna är giftiga, fastän han inte har sagt det explicit. Om han omedelbart fortsätter med att säga att han *inte* tror att svamparna är giftiga, uppstår naturligtvis en egendomlighet.

Egendomligheten eller absurditeten i våra exempel uppstår alltså bara om »tror»-satserna i dem är menade som påstående. Det finns nu flera ting i dem som visar att de är så menade, t. ex. att de innehåller indikativformen »är» och att de inte står inom citationstecken. I tal framgår det också av det tonfall varmed satserna uttalas.

Vi har funnit att det är en gemensam egenskap hos alla påstående »p» att de inte kan åtföljas av påståendet »men jag tror inte att p». Detta allmänna samband mellan påstående och »tror»-satsen gäller naturligtvis också för sådana påstående »p» som själva är »tror»-satsen (t. ex. »Jag tror att svamparna är giftiga»). Men detta allmänna samband är just genom sin allmängiltighet inte speciellt intressant när det gäller att behandla »tror»-satsen, och vi skall inte säga mer om det.

»Trossatser» uppvisar en särpräglad *typ*. De uttrycker och betonar både en särskild art av övertygelse och en tros-

sakernas eller trosinnehållens särställning. Att jag tror något innebär, att detta är hänfört till en särskild sfär», skriver Eklund (s. 166). Förmodligen har han då närmast tänkt på vissa »tror»-satsen i religiösa sammanhang, men det ligger något riktigt i vad han säger också om man tänker på mera profana »tror»-satsen. Atminstone när det gäller *en* vanlig användning av »tro att»-konstruktionen finns det i själva verket ingen anledning att skilja mellan religiösa och profana sammanhang. Vi tänker på det som man kunde kalla »den satskvalificerande funktionen» hos »tro att».

Om man är osäker på något och inte vill göra ett kategoriskt påstående kan man modifiera påståendet t. ex. med hjälp av tonfallet eller genom att skjuta in något av orden »nog», »förmodligen», »sannolikt», »kanske», »väl» osv. »Shakespeare dog nog 1616» är svagare än »Shakespeare dog 1616». Ordet »nog» fungerar som ett slags varningssignal till åhöraren att inte ta uttalandet för kontant utan vidare, talar om för honom att talaren inte är alldeles säker på sin sak. I stället för att skjuta in »nog» kunde talaren ha inlett satsen med »Jag tror att»; effekten hade i stort sett blivit densamma. I många sammanhang är »nog» och »jag tror att» direkt utbytbara; i andra ger frasen »jag tror att» yttrandet en subjektiv anstrykning som gör att det endast delvis kan ersättas med »nog». När »jag tror att» kan ersättas med »nog» fungerar det som satskvalifikator, för att använda en term från Gardiner.⁷ Det som kommer efter »jag tror att», dvs. det påstående som kvalificeras av »jag tror att», är, skulle man kunna säga, hänfört till en särskild sfär just genom att det föregås av »jag tror att»!

⁶ Jfr M. Blacks förut nämnda uppsats samt Definition, Presupposition, and Assertion, *Problems of Analysis* (1954).

⁷ A. Gardiner, *Speech and Language* (2nd ed., 1951), p. 226.

Däremot är det knappast korrekt att säga att »jag tror att» alltid uttrycker en särskild övertygelse, om man med det menar att det alltid skulle vara en huvudfunktion hos »jag tror att p» att ge uttryck för en övertygelse av ett särskilt slag. Det satskvalificerande »jag tror att» har inte det till huvudfunktion. Däremot är det klart att man i en viss mening ger uttryck för en övertygelse då man påstår en sats av typen »jag tror att p». Men det gäller alla påståenden, inte bara dem som börjar med »jag tror att».

3. Om »tro på»-konstruktionen. Vi skall nu gå in på »tro på»-konstruktionen som är speciellt viktig i religiösa sammanhang, fastän den inte används enbart där. I det religiösa språket talar man om tro på Gud, på en helig allmänlig kyrka osv. Men i andra sammanhang talar man också om en »tro på»: vi säger att vi eller andra tror på idéer, personer och sagoväsen av olika slag.

Vad innebär det att man tror på något av dessa ting? Vad finns det för likhet mellan att tro på den Helige Ande och att tro på Ingemar Johansson? Vad betyder »tro på»?

Låt oss något tillspetsat svara: Det finns inget gemensamt för alla fall av »tro på». »Tro på» fungerar i det avseendet som en rad andra ord i språket, t. ex. »tax», »konst», »kultur», »arbeta», »vacker». Det går inte att ange vilka egenskaper som är nödvändiga och tillräckliga för att något skall räknas som en tax eller för att man skall kunna kalla det vackert. Det tycks vara så, att varje djur som korrekt kan kallas en tax kan benämnas så därför att det har en viss uppsättning egenskaper, men denna uppsättning är inte densamma i alla fallen. Ordet »tax» är vad man kunde kalla en familjeterm.⁸ Orden i den heterogena listan ovan är alla familjetermer.

Att »tro på» är en familjeterm har bl. a.

den följderna att det är mycket svårt att in abstracto tala om vad »tro på» har för betydelse. Dess betydelse bestäms från fall till fall av en mängd olika faktorer i den talsituation i vilken frasen användes. Frågar man sig vad »tro på» betyder i satsen »Jag tror på x», kan man inte ge annat än mycket svävande svar. Man kommer att tänka på en rad olika situationer då man hört eller läst orden »tro på»; man erinrar sig vagt vad de som sagt eller skrivit de satser där orden tidigare figurerat har velat meddela när de använde just termen »tro på». Men man kan inte ange någon exakt betydelse hos »tro på».

Säger någon däremot att han tror på spöken, vet man rätt bra vad han vill ha sagt. Det kan naturligtvis vara något olika i olika situationer. Men i allmänhet menar väl den som säger att han tror på spöken inget annat än att han tror att det finns spöken.

På samma vis innebär satsen »Jag tror på Gud» ibland enbart att den talande tror att Gud finns.

Men ofta vill man ha sagt något mer än att man tror att Gud finns när man säger att man tror på Gud. Man vill också meddela att man förtröstar på honom, litar på honom etc. Frasen »tror på» uttrycker stundom engagemang; den har en »engagemangsfunktion».

Det finns knappast någon som *förtröstar* på spöken. Därför faller det inte någon in att tolka »tror på» i »Jag tror på spöken» på samma vis som man ibland tolkar »tror på» i »Jag tror på ett allsmäktigt, allvist och oändligt varkundsamt väsen». När man tolkar en familjeterm

⁸ Jfr *Philosophical Investigations*, s. 32 ff. (En lättfattlig redogörelse för Wittgensteins »Familienähnlichkeiten» har G. H. von Wright givit i sin essäsamling *Logik, filosofi och språk* (1957), s. 236–8.)

sker det nämligen bl. a. med hjälp av det empiriska vetande man har förvärvat.

I de exempel vi hittills har behandlat har ett försanthållande ingått som ingrediens i »tron på». Man kan inte tänka sig vad det skulle innebära om någon trodde på Gud och *samtidigt* trodde att Gud inte fanns.⁹ (Talet om vad man kan tänka sig gömmer f. ö. på svårlösta filosofiska problem och är något som det är svårt att ge en klar mening åt.) Men det finns andra slags användningar av »tro på».

Om någon säger »Jag tror på fullständig socialism», så har man inte rätt att anta att talaren tror att fullständig socialism finns nu. Vad man får reda på är (åtminstone) att han anser att det vore bra med fullständig socialism. Att det förhåller sig så, inser man lätt om man betraktar satsen »Jag tror på fullständig socialism, men det vore illa om den någonsin komme till stånd»; det skulle vara absurd att säga något sådant.

Man skulle kunna tala om en »gerundivfunktion» hos »tror på» i det sista exemplet: »Jag tror på fullständig socialism» är i viss mån liktydigt med »Fullständig socialism bör införas».

Vad beror skillnaden mellan socialism-exemplet och de tidigare exemplen på? Det gemensamma för spöken, Gud och det oändligt varkundsamma väsendet är att de alla är väsen, och man kan inte tro på ett väsen utan att tro att detta väsen existerar. Motsvarande gäller som vi har sett inte för idéer. För det första existerar idéer inte alls i den mening i vilken väsen existerar; för det andra har utsagor om tro på idéer en gerundivfunktion, som gör att det vore fel att omskriva dem med »Jag tror att p», där »p» är en existensutsaga. När det gäller

tro på idéer måste »p» stå för en värdeutsaga, t. ex. en »bör»-sats.

4. Om »tror på»-satsers förutsättningar. Vi skall sluta med att något diskutera »tror på»-satsers »förutsättningar», också här med anknytning till ett ämne som under de sista åren behandlats i anglosaxisk filosofi. Endast tron på väsen kommer att behandlas.

Det vore besynnerligt om än inte alldeles omöjligt att säga »Jag tror att Gud finns och jag tror på honom»; men det är betydligt naturligare att påstå »Gud finns, och jag tror på honom». Den som uppriktigt säger sig tro på ett väsen har redan accepterat att detta väsen finns; han har inget behov att kvalificera sin utsaga med ett tvekande »jag tror att ...».

Man kan emellertid fråga sig vilket förhållandet är mellan »Gud finns» och »Jag tror på Gud». Kan man t. ex. säga att existenspåståendets sanning är en förutsättning för det andra yttrandets sanning eller falskhet? P. F. Strawson har definierat »förutsättning» så, att ett påstående p förutsätter ett annat påstående q om det är nödvändigt att q är sant för att frågan om p:s sanning eller falskhet överhuvud skall uppstå.¹⁰ »Johns barn sover» förutsätter sanningen av »John har barn»; är den senare satsen falsk, är påståendet »Johns barn sover» naturligtvis inte sant, men man kan inte heller säga att det är falskt, eftersom »Det är falskt (eller: det är inte sant) att Johns barn sover» skulle tolkas så att Johns barn är vakna.

Nu förefaller det orimligt att påstå att »Jag tror på Gud» förutsätter »Gud finns». Ty när t. ex. biskop Giertz säger »Jag tror på Gud» talar han säkert sanning, men därav följer inte att Gud finns; medan det är logiskt nödvändigt att John

⁹ Jfr Hebr. 11: 6: »... den som vill komma till Gud måste tro att han är till.»

¹⁰ P. F. Strawson, *Introduction to Logical Theory* (1952), p. 175.

har barn om påståendet »Johns barn sover» är sant (eller falskt).

Likafullt är påståendet »Jag tror på Gud men han finns inte» lika absurt som »Johns barn sover, men John är barnlös». Den som påstår »Jag tror på Gud» måste hålla för sant att Gud finns, liksom den som ärligt försäkrar att Johns barn sover måste hålla för sant att John har barn; blir han övertygad om att Gud inte finns eller att John är barnlös måste han i ärlighetens namn ta tillbaka sitt ursprungliga påstående.

Men det är inte bara så att den som sanningsenligt säger att Johns barn sover måste hålla för sant att John har barn: det är logiskt omöjligt att hans påstående skulle kunna vara sant såvitt John inte hade barn. Men påståendet »Jag tror på Gud (är rädd för spöken, älskar älvor)» kan mycket väl vara sant utan att Gud (spöken, älvor) finns (fastän den som uppriktigt gör påståendet måste tro att dessa väsen existerar); och därmed är sagt att »Jag tror på Gud» inte i Strawsons mening förutsätter »Gud finns».

Vilket är då förhållandet mellan »A tror på Gud (är rädd för spöken, älskar älvor)» och »Gud (spöken, älvor) finns»? »A tror på Gud (är rädd för spöken, etc.)» är i viss mån ett psykologiskt påstående; det säger att A står i en viss medvetandere-lation till något. Detta något kan vi kalla för ett psykologiskt objekt. Det kan ha en motsvarighet i verkligheten men behöver inte ha det. När vi påstår att biskop Giertz tror på Gud, Andersson är rädd för spöken och vi älskar älvor har vi meddelat att biskopen, Andersson och vi står i olika relationer till skilda psykologiska objekt.

Men här är en stor skillnad mellan första person presens och andra personer och tempus. Vår utsaga om Giertz och Andersson lämnade frågan öppen om det psykologiska objektet har ett korrelerat i

verkligheten, men vår uppriktiga utsaga »Vi älskar älvor» besvarar frågan. När vi ärligt påstår något av formen »Jag tror på (fruktar för, älskar) A», där »A» står för ett väsen, har vi nämligen gått i god för att A finns. Och det är detta som gör att ett dylikt påstående inte gärna kan kopplas samman med det satskvalificerade »Jag tror att A finns».

MATS FURBERG och TORE NORDENSTAM

OM »TROR»-SATSER

Reflexioner till Mats Furbergs och Tore Nordenstams analys

Vad som i det följande säges har mera prägeln av kommentar än kritik, beroende på att mina utgångspunkter är mycket likartade med författarnas. De ligger nämligen dels i intryck från filosoferna Phalén och Hägerström och dels hos samma logiska författare som de i uppsatsen nämnda. Avsikten är att konkretisera den religionsfilosofiska problematiken i vad Furberg och Nordenstam kallar »tror»-sats, vilka fakiskt i de religionshistoriska dokumenten har just formen »tror ...». Exempel utgör formlerna »tror på», »tror att», liksom det ofta förekommande, så att säga absoluta, »jag tror» eller »tror du?», vari intet objekt anges.

1. Först ett *deskriptivt* påpekande. »Tror-att-sats» och »tror-på-sats» förekommer i religiösa sammanhang så, att de ofta står varandra förbryllande nära. Exempel ger Lilla katekesen, där själva trosartiklarna har formen »jag tror på» Gud Fader ... Kristus ... Anden, medan förklaringarna har fått formen »jag tror att» Gud har skapat mig ... och sedan innehåller åtskilliga att-sats. I själva grundformlerna, där ramen anges med ett »tror på», kommer sedan sådana punkter som »pinad under Pontius Pilatus», »korsfäst», »på tredje dagen uppstånden», alltså saker gentemot vilka säkerligen atti-